

OILADA ZO‘RAVONLIKNING YUZAGA KELISHI HAMDA BARTARAF ETISH CHORALARI

Boborajabova Saidaxon Nizomidinovna

Farg'ona viloyati Quva tumani

48-umumiy o'rta ta'lim maktabi psixologi

ANNOTATSIYA

Ushbu maqolada oiladagi zo‘ravonlikning yuzaga kelish sabablari, uning turlari hamda shaxs psixikasiga ko‘rsatadigan salbiy ta‘siri tahlil qilinadi. Shuningdek, zo‘ravonlikning oldini olishda psixologik yondashuvlar va ijtimoiy qo‘llab-quvvatlashning ahamiyati yoritiladi.

Kalit so‘zlar:oilaviy zo‘ravonlik, psixologik bosim, stress, shaxs rivoji, ijtimoiy muhit, travma, profilaktika.

KIRISH

Oilaviy zo‘ravonlik bugungi kunda dunyo miqyosida dolzarb ijtimoiy-psixologik muammolardan biri bo‘lib qolmoqda. U nafaqat jismoniy, balki ruhiy va iqtisodiy bosim shaklida ham namoyon bo‘ladi. Oilada zo‘ravonlikning yuzaga kelishiga ko‘plab omillar sabab bo‘ladi: oilaviy muhitdagi nizolar, iqtisodiy qiyinchiliklar, stress, spirtli ichimlik yoki boshqa zararli odatlar, shuningdek, shaxsning past emotsional boshqaruv darajasi.

Zo‘ravonlikning asosiy turlari sifatida jismoniy, psixologik (ruhiy), iqtisodiy va ijtimoiy zo‘ravonlikni ajratish mumkin. Psixologik zo‘ravonlik eng xavfli turlardan biri bo‘lib, u shaxsning o‘ziga bo‘lgan ishonchini pasaytiradi, doimiy qo‘rquv va xavotir holatini yuzaga keltiradi. Bunday muhitda o‘sayotgan bolalar va o‘smirlar keyinchalik jamiyatga moslashishda qiyinchiliklarga duch keladilar.

Maqolada oilaviy munosabatlarda zo‘ravonlikning psixologik xususiyatlari va namoyon bo‘lishi shaxs ruhiyatiga ta‘sir ko‘rsatishi, xo‘rlash, jabr-zulm qilish, zo‘ravonlik qilish, ojiz ahvolda qoldirish yoxud o‘ziga bo‘ysundirish, zo‘ravonlik -jismoniy, ruhiy, jinsiy yoki iqtisodiy ta‘sir o‘tkazish yoki bunday ta‘sir o‘tkazish choralari qo‘llash bilan

tahdid qilish orqali ularning hayoti, sogʻligʻi, jinsiy daxlsizligi, shaʼni, qadr-qimmatini va qonun bilan himoya qilinadigan boshqa huquqlari hamda erkinliklariga tajovuz qiladigan gʻayrihuquqiy harakat (harakatsizlik), oiladagi munosabatlarga tahdid soluvchi, uni izdan chiqaruvchi, farzandlar tarbiyasiga salbiy taʼsir etuvchi salbiy omillar xaqida maʼlumot berilgan. *Zoʻrlik va zoʻravonlik tushunchalari farq qiladi.* Qonunchilikni oʻrganish jarayonida shu narsa maʼlum boʻldiki, zoʻravonlik tushunchasining salmogʻi ogʻirroqdir. Bu harakat odatda koʻpchilikka nisbatan sodir etiladi va subyektlarning koʻpligi bilan farqlanadi. Qonunchilikda zoʻravonlik termini shavqatsizlik, qurol ishlatish va qirgʻin solish kabi tushunchalar bilan birga ishlatiladi. Zoʻrlik bu majburlash, qoʻrqitish bilan jabrlanuvchining sogʻligʻi, hayotiga qarshi qaratilgan gʻayriijtimoiy harakatdir. Oʻzbek tilining izohli lugʻatida “zoʻravon, zoʻravonlik” soʻzlarning umumiy tushunchasi berilgan boʻlib, u qonunga boʻysunmaydigan, birovlariga zoʻrlik qiluvchi, zulm oʻtkazuvchi zolimlarga xos xatti-harakat, deb tavsiflangan.

Oilaviy zoʻravonlik – bu zoʻrlik akti boʻlib, jahon miqyosidagi statistika va umumiy tendensiyalarga nazar tashlasak, bundan asosan ayollar va bolalar jabr koʻrayotgani maʼlum boʻladi. Lekin bu mutlaq xarakterga ega emas, yaʼni oilada erkak kishining ham ayoli yoki ota-onaning farzandlar yoxud boshqa oila aʼzolari tomonidan ruhiy bosim ostida yashab kelishi kuzatiladi. Bu ham oilaviy zoʻravonlikning bir koʻrinishi sanaladi. Natijada jabrlangan shaxs jiddiy psixosomatik kasalliklar orttirish yoki boshqa ayanchli holatlar roʻy berishi mumkin.

Oilaviy zoʻravonlik faqat bir mamlakat va millatga xos illat emas, u bilan butun dunyo kurashib keladi.

Zoʻravonlik — jismoniy, ruhiy, jinsiy yoki iqtisodiy taʼsir oʻtkazish yoki bunday taʼsir oʻtkazish choralarini qoʻllash bilan tahdid qilish orqali ularning hayoti, sogʻligʻi, jinsiy daxlsizligi, shaʼni, qadr-qimmatini va qonun bilan himoya qilinadigan boshqa huquqlari hamda erkinliklariga tajovuz qiladigan gʻayrihuquqiy harakat (harakatsizlik).

Oiladagi zoʻravonlik shaxsga qarshi jismoniy kuch ishlatish, kaltaklash, zoʻrlash majbur qilish, ruhiy taʼsir koʻrsatish, jinsiy zoʻravonlik qilish, nomusga tegish, kabi xatti-harakatlarni sodir etishda namoyon boʻladi. Oiladagi zoʻravonlik asosan jismoniy yoki

ruhiy ko‘rinishlarda sodir etiladi. Psixologik zo‘ravonlik ko‘p hollarda qo‘rqitish (bir shaxsni ikkinchi bir shaxs tomonidan qo‘rqitib bo‘ysundirish, o‘zini ko‘rsatish yoxud o‘ziga qaram qilish) shaklida ifodalanadi. Psixologik zo‘ravonlik asabiylashishning mahsuli bo‘lib, bir shaxsni qo‘rqitib o‘ziga bo‘ysundirish, shaxsning «ixtiyoriga zid» harakatlarni amalga oshirish yoki «tazyiq o‘tkazish» maqsadlarida qo‘llanilishi mumkin. Misol uchun, ayolni o‘z homilasini sun‘iy ravishda tushurishga majburlash, ayolni jinsiy aloqa qilishga majburlash, haqorat qilish jinoyatlari aynan oila turmush munosabatlari doirasida sodir etilib, bunda asosan ayollarning zo‘ravonlikdan jabr ko‘rishi namoyon bo‘ladi.

Oilaviy munosabatlar doirasida sodir etiladigan zo‘ravonliklarning asosiy qismi ruhiy (psixik) zo‘ravonliklarni tashkil etadi. Oilada sodir etiladigan zo‘ravonliklar oqibatida shaxsga ruhiyatiga (psixik) ta’sir ko‘rsatish, qo‘rqitib bo‘ysundirish, majburlash, xo‘rlash, jabr-zulm qilish, zo‘ravonlik qilish, sirini fosh etishni aytib qo‘rqitish, uydan haydab yuborishga xarakat qilish, bolalarni kaltaklab alamini ulardan olish, ojiz ahvolda qoldirish yoxud o‘ziga bo‘ysundirish shakllarida namoyon bo‘ladi.

Oiladagi zo‘ravonlikning kuch ishlatish shakli jabrlanuvchiga nisbatan oila a’zolari, yaqinlari va boshqa shaxslar tomonidan urish, kaltaklash, yashash joyida sog‘lom hayot tarzidan mahrum qilish hamda uning ruhiy salomatligining buzulishi va qadr-qimmatiga zarar yetkazilishida namoyon bo‘ladi.

Oilaviy munosabatlarda bolaga tahdid soluvchi harakatlar sifatida “ruhiy zo‘ravonlik shantaj, tahdid, haqorat qilish va voyaga yetmanganning sha’ni va qadr-qimmatini kamsituvchi boshqa ko‘rinishdagi ruhiy zo‘ravonlik vositasida bolaning normal rivojlanishi va uning ruhiy salomatligiga ta’sir etish”, tushuniladi.

Oiladagi zo‘ravonlik ko‘pincha ruhiy (psixik) zo‘ravonlik ko‘rsatish shaklida namoyon bo‘lib, shaxsning ruhiyatini ezish, unga turli jismoniy og‘riqlarsiz azob berish, tahdid qilish, qo‘rqitish shaklida namoyon bo‘ladi.

Oilada sodir etiladigan zo‘ravonlikda bolalarni kaltaklash, xo‘rlash, zulm o‘tkazish, o‘ldirish kabilar, masalan, chaqaloqlarning o‘ldirilishi, shafqatsiz va tahqirlovchi jazolashlar, beparvolik va tashlab qo‘yish, shahvoniy tahqirlash va bolalarga qarshi

zo‘ravonliklar oilada sodir etiladi. Ilmiy nuqtai nazardan qaraganda, oiladagi zo‘ravonlik ko‘pincha tajovuzkorlik xususiyatlari bilan bog‘liq holda sodir etilishini ko‘rish mumkin.

Zo‘ravonlikning manbai va tabiatini aniqlash ushbu muammoni o‘rganishning eng muhim jihatini ifodalaydi. Ushbu masala borasida shaxsning bunday hatti-harakatlarni sodir etishi biologik jihatdan taqozo qilingan va u nasldan naslga o‘tishi mumkinligini, shuningdek shaxsdagi tajovuzkorlik xususiyatlari ko‘p jihatdan irsiy xususiyatlarga bog‘liq ekanligini e‘tirof etishadi.

Oiladagi zo‘ravonlik ko‘pincha tajovuzkorlik xususiyatlari bilan bog‘liq holda sodir etilishini insoniy nizolar mahsuli, deb aytish mumkin.

Inson ruhiyatidagi buzilishlar zo‘ravonlikka moyillikning kuchayishiga sabab bo‘lishi aniqlangan. Psixik buzulishlarda shaxsda tajovuzkor hulq-atvor shakllanishi, u esa turli hissiy holatlarda, ya‘ni qasos, g‘arazli maqsad, ko‘rolmaslik yoki nafrat oqibatida ham namoyon bo‘ladi. Bugungi kunda oila turmush munosabatlari doirasida sodir etilayotgan jismoniy zo‘ravonlikning quyidagi ko‘rinishlari sodir etilmoqda: urish, do‘pposlash, turtib yuborish, sochidan tortib sudrash, qiynash, chimchilash, tepish va boshqa harakatlar bilan og‘riq berish, narsalarni u yoqdan bu yoqqa otish, pichoq bilan qo‘rqitish yoki jarohatlash, uydan chiqishiga jismoniy qarshilik ko‘rsatish.

Psixologik zo‘ravonlik jabrlanuvchiga nisbatan jismoniy zo‘rlik ishlatish, mol-mulkini nobud qilish yoki zarar yetkazish va jabrlanuvchi sir saqlanishini istagan ma‘lumotlarni oshkor etish va hokazolar bilan qo‘rqitish shaklida sodir etiladi. Oiladagi ruhiy va jismoniy zo‘ravonlik bir-birini taqozo etuvchi ba‘zida og‘ir oqibatlarning kelib chiqishini taqozo etishi bilan dolzarb ahamiyatga egadir. Bunda qasddan oilaning bir a‘zosi tomonidan boshqa a‘zosining sha‘ni va qadr-qimmatini kamsitish, ruxiyatiga ta‘sir etish, baqirish, haqorat va tuhmat qilish, obro‘sizlantirish, doimiy tanqid qilish, his tuyg‘ularini so‘ndiruvchi harakatlar qilish, qo‘rqitish, qarindosh urug‘lar orasida sharmanda qilish, uydan ketishini aytib qo‘rqitish bilan namoyon bo‘ladi. Bu shaxsda ruhiy zo‘riqishni keltirib chiqarib, o‘z joniga qasd qilishgacha olib kelishi mumkin.

Oiladagi zo‘ravonlikka qarshi kurash amaliyoti shuni ko‘rsatmoqdaki, bugungi kunda hayotda iqtisodiy zo‘ravonlikning quyidagi ko‘rinishlari sodir etilmoqda: asossiz pul

bermaslik, nimaga qancha pul sarflanishini nazorat qilish, o‘zi topgan pulni tasarruf etish huquqidan mahrum etish; oila byudjetidan foydalanish huquqidan mahrum qilish holatlari mavjud.

Oilada sodir etiladigan zo‘ravonlikning boshqa ko‘ri-nishlari, xususan bolalarga zulmkorlik qilish, bolani onadan ajratib qo‘yish, erkak kishining o‘z hukmronligini o‘rnatishga qaratilgan qilmishlarni e‘tiborga olish lozim.

Zo‘ravonlikning yana bir shakli e‘tiborsizlik, beparvolik bo‘lib, u jismoniy nuqsonli, nogiron, ruhiy kasal bolalarga nisbatan ko‘proq qo‘llaniladi. Zo‘rlikning ushbu shakli o‘ziga qaram bo‘lgan shaxsning qarovsiz qoldirish, oziq-ovqat, kiyim-kechak, tibbiy yordam, parvarishlashga bo‘lgan asosiy ehtiyojlarini qondirishni tizimli ravishda xohlamaslikda namoyon bo‘ladi. Bolaning manfaatlari va ehtiyojlariga nisbatan befarqlik (zo‘ravonlik) ham harakat ham harakatsizlik yo‘li bilan amalga oshirilishining yorqin misolidir.

Oiladagi zo‘ravonlikni quyidagilarga ajratish mumkin:

- ayollarga nisbatan zo‘ravonlik;
- bolalarga nisbatan zo‘ravonlik;
- qariyalarga nisbatan zo‘ravonlik;
- qarindoshlarga nisbatan zo‘ravonliklar.

Demak, zo‘ravonlik – xotin-qizlarga nisbatan jismoniy, ruhiy, jinsiy yoki iqtisodiy ta’sir o‘tkazish yoki bunday ta’sir o‘tkazish choralarini qo‘llash bilan tahdid qilish orqali ularning hayoti, sog‘lig‘i, jinsiy daxlsizligi, sha’ni, qadr-qimmatini va qonun bilan himoya qilinadigan boshqa huquqlari hamda erkinliklariga tajovuz qiladigan g‘ayrihuquqiy harakat (harakatsizlik).

Shuni anglash kerakki, hatto psixologik yoki hissiy zo‘ravonlik asosida amalga oshirilgan harakatlar ham qadim zamonlardan beri jiddiy jinoyat sifatida qabul qilingan. Bu haqiqatni bilmaslik oilaviy dramalarga stereotipik munosabat shaklida xizmat qiladi, unda psixologik zo‘ravonlik tez-tez uchrab turadi, ammo jabrlanuvchi bu nima ekanligini ham bilmaydi.

Oiladagi zo‘ravonlikning bu shakli qanday namoyon bo‘lishi mumkin? Bular axloqiy tahdid yoki qo‘rqitishdir. Bu, shuningdek, jabrlanuvchiga noma’qul yoki bema’ni so‘zlarni ishlatib, uni o‘zi uchun yoqimsiz bo‘lgan turli xil axloqiy sahnalarni tomosha qilishga majburlash orqali ham namoyon bo‘lishi mumkin. Uy-ro‘zg‘or buyumlari yoki mulklarini zo‘rlilik bilan tortib olish, keyinchalik ularni namoyishkorona yo‘q qilish zo‘ravonlikning bir turini anglatadi. Tajovuzkor jabrlanuvchining holatiga uning roziligisiz doimiy psixologik ta’sir ko‘rsatadi, bu uning hayotiga ta’sir qilishi aniq. Rivojlanayotgan jamiyatda biron sababga ko‘ra oiladagi bunday xatti-harakatlar odatiy narsa sifatida qabul qilinishi vaziyatni yanada og‘irlashtiradi, chunki bunday harakatlar uyda ham, jamoat joylarida ham sodir etilishi mumkin.

Oiladagi zo‘ravonliklarning sabablari turli-tuman bo‘lib, ular turli xil omillarning birgalikdagi ta’siri tufayli vujudga keladi. Zo‘ravonlik xatti-harakatlari jamiyatning ijtimoiy-madaniy tabiati bilan belgilanishi mumkin deb ishoniladi. Mazkur munosabatlarni qurish uchun yagona mumkin bo‘lgan va tashqi omillar bilan mustahkamlangan ta’lim bilan uyg‘unlashgan oilaviy munosabatlarning mohiyati haqidagi stereotipik g‘oyalarning natijasi sifatida namoyon bo‘lishi mumkin. Shuningdek, suiiste’mol qilish insonning shaxsiy hayotiy tajribasi natijasidir, uning asosida nikohdagi xattiharakatlarning stereotipli modeli yaratiladi.

Oiladagi zo‘ravonlik sabablari shaxsning bolaligidan kelib chiqishi mumkin. Misol uchun, agar bola bolaligida biron bir shikast yetkazgan bo‘lsa, salbiy tajribani boshdan kechirgan bo‘lsa, unda u zaif qarindoshlariga nisbatan o‘zining salbiy ichki komplekslarini namoyish qilishi mumkin. Ijtimoiy va shaxsiy norozilik hissiyotlari bizni bu holatlarga qarshi kurashishga qodir bo‘lmagan yaqin odamlar hisobiga o‘tkazilishi bilan birga uydagi ahvolimiz uchun doimiy zarar ko‘rish vaziyatiga majbur qiladi. Jismoniy xususiyatga ega bo‘lgan oiladagi zo‘ravonlik bir avlod uchun takrorlanishi mumkin.

Shunday qilib, masalan, bolaligida uning manfaatlari suiiste’mol qilingan bola balog‘at yoshida ushbu xatti-harakat modelini oilaviy munosabatlarga o‘tkazishi mumkin bo‘ladi, ya’ni bolaligimda menga nisbatan shunday harakatlar qilgan bo‘lsalar, demak, voyaga yetganimda, men ham boshqalarga nisbatan aynan shunday harakatlarni amalga

o'shinish imkoniyatiga egaman, degan tushuncha paydo bo'ladi. Zo'ravonlik psixologiyasi uning o'ziga va shaxsiy e'tiqodiga tegishli bo'lib qolishi mumkin.

Oiladagi zo'ravonlik shaxsning o'ziga xos xususiyatlari, haddan tashqari rivojlangan dominant shaxsiy xususiyatlar va o'z vaqtida tegishli ma'lumot bilan qoplanmaydigan fe'l-atvor natijasida yuzaga kelishi mumkin. Bugungi kunda ichki zo'ravonlik tabiatiga oid harakatlarning kelib chiqish sabablari to'g'risida yagona fikr yo'q. Biror kishida ruhiy kasalliklarning mavjudligi, ijtimoiy-madaniy qadriyatlarning ta'siri, ijtimoiy tashkilotning ta'siri va boshqalarni o'z ichiga olgan ko'plab nazariyalar mavjuddir.

Ruhiy zo'ravonlik xatti-harakatlarining o'sishi bilan quyidagi ruhiy omillar o'rtasidagi bog'liqlikni topdilar: to'g'ma his-tuyg'u, xafagarchilik, tajovuzkorlik, alkogolizm va psixopatologiya ustidan nazoratni tobora zaiflashib borishini aniqladilar. Sosiologlarning fikricha, jamiyatda qabul qilingan ba'zi madaniy me'yorlar zo'ravonlikka olib keladi, masalan, jamiyatning patriarxal ijtimoiy tuzilishi, bu erkaklar ustunligini qo'llab-quvvatlaydi va ayollarning xizmatkor mavqeyini belgilab beradi.

Oiladagi zo'ravonlik qattiq hayajon, ruhiy zarbalarning mavjudligi bilan chambarchas bog'liq. Shunday qilib, masalan, oilada keskinlikning kuchayishiga olib keladigan va shafqatsizlikka olib keladigan omillar orasida: bolalarni tarbiyalashga har xil qarashlar, yaqin munosabatlar, homiladorlik, moddiy muammolar, ishsizlik, uzoq muddatli tibbiy yordamga ehtiyojni sezish hollari keskin vaziyatlarga poydevor bo'lishi mumkin. Doimiy ravishda mavjud bo'lgan dilni tirnash xususiyati qisman hal qilinmagan muammolar haqida surunkali xavotir, istaklarning imkoniyatlarga nisbatan mos kelmasligi va jamiyat bilan shaxs o'rtasidagi o'zaro qarama-qarshi talablar bilan bog'liqdir.

Oilaviy zo'ravonlik holatiga uchragan xotin-qizlar yoki bolalarning huquqiy hatti-harakatlari qanday bo'lishi kerak deganda, birinchi navbatda, ular oila – qo'ni-qo'shnilar - maxalla – huquqni himoya qiluvchi organ tizimida murojaat qilib yordam olishlari mumkin. Ya'ni ular birinchi navbatda mahalla va profilaktika inspektori yordamiga tayanib, zo'ravonlik bilan bog'liq bo'lgan holatlarni oldini olishlari yoki uni to'liq bartaraf etishlari mumkin bo'ladi.

XULOSA

Xulosa o‘rnida aytish mumkinki, oilada zo‘ravonlik erkakga, ayolga, bolaga va oilaning boshqa a‘zolariga nisbatan zulmkorlik, tajovuzkorlik ko‘rinishlardagi munosabatda bo‘lishi achinarli holdir.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO‘YXATI:

1. Ўзбек тилининг изоҳли луғати. А.Мадвалиев таҳрири остида. Тошкент: “Ўзбекистон миллий энциклопедияси”. Т.: 2006. Б.165.
2. Файзиева М., Жабборов А. Оилавий муносабатлар психологияси. –Т.: “Янги аср авлоди”, 2007. –Б. 7.
3. Ражабова М. Шариатда жиноят ва жазо. Монография: Т.: 1996. –Б. 76;
4. Бурхониддин Марғиноний. Ҳидоя. Жилд 2. – Қозон 1886. “Россия босмахонаси” – Б. 625.
5. Шаропов Р.Д. Уголовно-правовое характеристика физического насилия:
Афтореферат диссертации на соискание ученой степени кандидата юридических наук. –М., 1999. –С. 4-5.
6. Гребёнкин Ф.Б. Уголовно-правовое значение психологического насилия в преступлениях против собственности: Автореферат диссертации на соискание ученой степени кандидата юридических наук. –М., 2004. –С. 6.
7. Мощицкая Е.Ю. Виктимологическое характеристика сексуального насилия несовершеннолетних: Автореферат диссертации на соискание ученой степени кандидата юридических наук. –М., 2004. –С. 24.
8. Назаров А. Оила-турмуш муносабатларида зўравонликни олдини олиш муаммолари. // Davlat va huquq. –Т., 2004, №4 (20) –Б. 44.
9. Колмакова О.С. Преступления, посягающие на права ребенка в сфере семейных отношений текст автореферата и тема диссертации по праву и юриспруденции: преступления, посягающие на права ребенка в сфере семейных отношений: Автореферат диссертации на соискание ученой степени кандидата юридических наук. –М., 2015. –С. 8.

10. Ерусланова Р.И, Миллюхин К.В. Насилие в семье. Учебное пособие. М. 2010.
С.46.